

*Генсіцький Ю. Д., магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка», НУБіП України (м. Київ)
Кубицький С. О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті, НУБіП України (м. Київ)*

ЖОРСТОКЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглядається проблема жорстокого ставлення до дітей у сім'ї. Акцентується увага на важливості даної соціально-педагогічної проблеми. Проаналізовано основні причини виникнення жорстокого ставлення до дітей.

Ключові слова: жорстокість, діти, сім'я, насильство.

В статье рассматривается проблема жестокого отношения к детям в семье. Акцентируется внимание на важности данной социально-педагогической проблемы. Проанализированы основные причины возникновения жестокого отношения к детям.

Ключевые слова: жестокость, дети, семья, насилие.

The article discusses the problem of child abuse in the family. Focuses on the importance of social and educational problems. Analysis of the main causes of child abuse.

Keywords: cruelty, children, family, violence.

Постановка проблеми. В умовах розбудови незалежної, правової, демократичної держави України нагальною необхідністю є зміна принципів міжособистісних відносин відповідно до гуманістичних цінностей загальнолюдської культури. На жаль, у сучасний період мають місце тероризм, злочинність, жорстокість, зокрема жорстоке ставлення до дітей у сім'ї. Профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, – одне з найважливіших завдань соціальної педагогіки, оскільки ця сфера науково-практичної діяльності орієнтована на гуманізацію людських стосунків, створення сприятливих умов у соціумі для розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними дослідження “Становище дітей в Україні: весна 2003 р.”, проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, 43 % опитаних неповнолітніх підтвердили наявність у нашій країні жорстокого ставлення до дітей, ще 39 % респондентів із різних причин не відповіли на питання з проблеми жорстокості [4, с.89].

Офіційної статистики щодо фіксації різних видів жорстокого поведіння на Україні поки не існує. Однак дослідження І. Грабської, Т. Колесіної, Н. Лавриненко, М. Московки, Ю. Якубової дозволяють стверджувати про поширення жорстоких тенденцій у сім'ях і суспільстві. В цих дослідженнях наводяться факти відмови батьків від своїх дітей, втечі дітей з дому. В ряді сімей дітей б'ють, ображають, принижують [6, с.108]. Думка про те, що жорстоке ставлення до дітей виявляють тільки неблагополучні категорії родин,

відхиляється: “у тій або іншій формі насильство є досить розповсюдженим серед різних верств населення” [2, с.29].

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий статус дітей в Україні, зокрема захист від жорстокості, регулюється Конвенцією ООН про права дитини, в якій визначена “нагальна потреба у впровадженні комплексу заходів, які могли б запобігти зростаючому погіршенню становища сімей і дітей, розробити нормативну базу і запровадити механізм звернень дітей з питань жорстокого поведіння з ними, законодавчо забезпечити постійний жорсткий контроль за дотриманням майнових і житлових прав дітей тощо” [7].

У свідомості багатьох людей насильство пов'язується з фізичною силою. Пояснення насильства як використання фізичної сили наводиться в багатьох словниках, проте, аналізуючи прояв насильства в сучасному суспільстві, деякі автори глибше розкрили зміст терміна. Вони вважають, що насильство виявляється як дія у формі фізичної, сексуальної або психічної образи. Такий підхід відбиває різноманіття і специфіку сучасних видів насильства: фізичного, сексуального, психічного. Незважаючи на те, що деякі з них менше помітні в реальному житті, вони також руйнівні для окремого індивіда і суспільства.

Важливим при оцінці насильства, визнаним дослідниками і нами зокрема, є твердження, що насильство – це завжди вищий ступінь вираження негативної поведінки. Жорстокі дії також мають вищий ступінь, наприклад, убивство. Однак вони

можуть виражати і невисокий ступінь негативного ставлення до когось-небудь. Відповідно, така поведінка може виявлятися в неувважності, зневажливості до когось (чогось), недостатній або неправильній турботі про інших, емоційній байдужості. Усе це належить до поняття “зневага”, що припускає жорстокі дії. Таким чином, оцінюючи завдані людині збитки, можна говорити про ступінь жорстоких дій.

Дослідження жорстоких дій надає уявлення про поняття “жорстокість”. Таким чином, жорстокість може виражатися без демонстрування сили, мати нижчий і вищий ступені прояву і використовується як спосіб досягнення мети. Жорстокість викликає образ, страх, біль у людини, на яку вона спрямована. Слід відзначити, що жорстокість може виявлятися не тільки в діях, але й у бездіяльності: позбавлення дитини їжі, не надання медичної допомоги та ін.

Явище жорстокого ставлення до дітей у сім’ї має такі форми:

- зневажання основних потреб дитини – відсутність елементарної турботи, при якій порушується емоційний стан і виникає загроза її здоров’ю і розвитку;

- агресивні дії – навмисне завдання шкоди дитині;

- психічне насильство – періодичний, тривалий або постійний психічний вплив на дитину, що гальмує розвиток особистості і призводить до формування патологічних особливостей характеру;

- фізичне насильство – навмисне нанесення фізичних ушкоджень дитині;

- сексуальне насильство – залучення дитини з її згоди і без такої до сексуальних дій з дорослими з метою одержання останніми задоволення або вигоди.

Щорічно в усьому світі спостерігається посилення інтересу до явища жорстокого поведіння в суспільстві, зокрема жорстокого ставлення до дітей у сім’ї. На Заході різні аспекти теорії і практики насильства стали об’єктом пильної уваги спеціально створених наукових інститутів, університетських центрів, урядових комітетів, громадських організацій. У деяких країнах виник окремий напрям – вайоленсологія – наука про насильство. Згідно з даними департаменту соціальних наук ЮНЕСКО, кількість досліджень щодо проблеми насильства зростає на Заході значно швидше, ніж з будь-яких інших питань у сфері суспільних наук [3, с.20].

У нашій країні рівень досліджень жорстокого поведіння в суспільстві відстає порівняно із західними країнами. Однак

зняття з теми жорстокого ставлення до дітей у сім’ї табу, що зберігалось протягом тривалого часу через політичні обставини, свідчить про те, що частина громадськості визнає наявність критичної ситуації, зумовленої жорстокістю.

На даний момент існують різні концепції агресії і насильства. Основними є теорії: інстинкту, що розглядають агресію як уроджену; спонукання або фрустрації, що припускають “виклик” агресії зовнішніми причинами; когнітивної моделі агресії, що центром агресивного типу поведіння вважають емоційні і когнітивні процеси; соціального навчання, оснований на переконанні в здобутті агресії у процесі негативної соціалізації.

І. Трубавіна обґрунтувала теорії насильства в сім’ї [15, с.85]: ситуаційну, відповідно до якої імовірність виникнення насильства формується під впливом певних життєвих ситуацій (економічних труднощів, нездоров’я й ін.); соціальних змін, суть якої полягає в тому, що насильство виникає в результаті залежності одних людей від інших; символічної взаємодії, основаної на переконанні того, що джерелом насильства є “відсутність диференціації між тим, як сприймалася особистість у минулому, і її образом сьогодні”.

На жаль, важко визначити масштаб поширення в сучасному суспільстві явища жорстокого ставлення до дітей у сім’ї.

Особливо гостро дана проблема постала в сільській місцевості. Так, залежність між насильством і відхиленням психіки дітей була встановлена Українським інститутом соціальних досліджень під час реалізації проекту “Сільська сім’я в Україні” в 1998 р. Отримані дані свідчать: “діти, що постраждали від насильства, часто відчувають труднощі в спілкуванні з оточуючими, стають підозрілими і недобррозуміливими. Більшість з них мають занижену самооцінку, вважають себе недостойними любові, нездатними на значні досягнення в житті” [10, с.140].

Наслідки жорстокості поділяють на найближчі і віддалені. До найближчих належать ті, котрі виявляються відразу після факту жорстокості: фізичні травми, утрата свідомості та ін. Серед віддалених – ті, котрі пов’язані з фізичним і психічним розвитком дитини: соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення.

Останнім часом увага приділяється обґрунтуванню соціально-економічної нестабільності як причини жорстокого поведіння. Раніше таку теорію розвивали

Арістотель, Ж. Ж. Руссо, К. Маркс і Ф. Енгельс. Мислителі, висуваючи таку причину, пов'язували її з насильством, спрямованим проти влади, оскільки вона нездатна була забезпечити рівність між людьми. Сьогодні жорстокість людей, спрямована один проти одного, на думку сучасних фахівців, є також наслідком економічної нестабільності, що спричиняє матеріальну бідність.

Представники психологічної школи прагнуть виявити джерело жорстокості в різних характеристиках особистості. Е. Фромм, говорячи про злякисну агресію, дійшов висновку, що причини такого зла криються в садистській, деструктивній спрямованості особистості. Праці Е. Фромма, на нашу думку, є надзвичайно цікавими, проте вони акцентуються на окремих поодиноких випадках, більше подібних до патологічних.

Прихильники теорії фрустрації стверджують, що агресивна реакція виникає у разі перешкоди на шляху досягнення мети [11, с.62]. Ми підтримуємо думку, що така поведінкова реакція поширюється тільки на людей, які мають звичку відповідати насильством у суперечливих ситуаціях.

А. Бандура, прихильник теорії соціального навчання, переконаний, що ми навчаємося агресії, переймаємо її як модель поведінки, спостерігаючи за іншими людьми в повсякденному житті. Дослідник вважає, що людина засвоює агресивну поведінку як більшість інших соціальних навичок. Існує думка, що жорстоке поведіння дозволяє одержати певну вигоду і це сприяє його поширенню.

Серед головних причин прояву жорстокості до себе і оточуючих дослідник Е. Якимова визначає вживання алкоголю і наркотиків, а також вплив на свідомість людей ЗМІ, "які тиражують акти вандалізму і жорстокості і стирають у свідомості людини грань між реальним і віртуальним світами" [16, с.126].

Причиною поширення насильства, за думкою В. Боровик, можуть бути й окремі групи людей, наприклад, підлітки: навчившись жорстокості, вони стають "агентами" насильства в середовищі одноліток [16, с.10].

У педагогічних дослідженнях прихильників вільного виховання: М. Монтессорі, Ж. -Ж. Руссо, [9, с.173] виділені авторитарно-командні методи навчання як причина несправедливого і принизливого ставлення до дітей. Педагоги підкреслюють важливість вільної орієнтації

дитини в навколишньому світі під час виховного процесу і вважають, що такі умови абсолютно неможливі у разі насильницького впливу дорослого на дітей.

Ідеї гуманізму, виражені в педагогічній практиці Ш. Амонашвілі [1], С. Ільїна [5], А. Макаренка, сприяли попередженню жорстокого ставлення до дітей. Своєю працею педагога довели, що досягти мети навчання і виховання підростаючого покоління можна тільки в тому разі, якщо зважати на інтереси і волю дітей, любити їх і приймати такими, які вони є. Насильницький вплив на дитину є антипедагогічним.

Такі педагоги, як Ш. Амонашвілі, Г. Вашенко, В. Сухомлинський, П. Лесгафт доводять педагогічне неутво вихователів і батьків, що виявляється у відсутності любові до дитини, віри в нього [14], неповазі його інтересів і достоїнства [1], нетерпимості [13]. На думку П. Лесгафта, зневажливість дорослого сіє жорстокість не тільки в його взаєминах з дитиною, але й у дитячій душі. У праці "Сімейне виховання дитини і його значення" він пише, що діти стають злими, коли їх дратують і ображають несправедливістю, сваволею і неправдою [8, с.32].

Соціально-педагогічна діяльність по захисту дітей від жорстокого поводження всебічно висвітлюється російськими дослідниками: Є. Бусиловою, Д. Доммінней, В. Колковим, Л. Кошелевою, Т. Сафоновною, Е. Цимбал, Н. Ярославцевою. У їхніх працях важливим фактором профілактики жорстокого ставлення до дітей виокремлена нормативно-правова база; просвітницька діяльність; створення і розвиток спеціальних соціальних установ, пов'язаних із вирішенням проблем жорстокого поводження.

Аналізуючи правову систему захисту дітей в Україні, виявлено, що батьки мають першочергове право у вихованні своїх дітей. Саме вони зобов'язані забезпечити належний рівень їхнього життя, відповідальні перед своєю совістю і державою за здоровий розвиток нового покоління, але законодавством України не достатньо розроблена система юридичних стягнень з батьків за порушення прав дитини. Так, прояв деяких видів зневажання до дитини, психічного насильства над нею залишаються без покарання. Відповідно до Кримінального кодексу України, батьки караються за умисне вбивство дітей, доведення їх до самогубства, нанесення тілесних ушкоджень, катування, насильницьке донорство, викрадення та експлуатацію дітей, захоплення їх в заручники, торгівлю дітьми,

статеві злочини проти дітей, зловживання опікунськими правами. Формами покарання за жорстоке ставлення до дітей є тюремне ув'язнення, позбавлення батьківських прав. Вважаємо, що це крайні міри, якими не можна обмежуватися, тому що вони прийнятні лише до окремих категорій сімей, де є жорстокість, і не можуть використовуватися в усіх випадках проявів жорстокого ставлення до дітей.

Широкого обговорення в українських дослідженнях набуває питання соціально-правового захисту дітей у сім'ї і поза її межами. Фахівці відзначають необхідність зміни соціально-правової системи і механізмів її реалізації, тому що вони не дозволяють ефективно попереджати явище жорстокості. У дослідженнях виділяється ідея єдності проведення в країні загальносоціальних і спеціально-криміналістичних способів протидії сімейному насильству, мета яких – ліквідація умов, які сприяють жорстоким проявам, надання соціально-правової підтримки жертвам сімейного насильства, залучення до відповідальності винних у протиправних діях, корегування негативного поведіння в сім'ї.

Висновок. Перетворення суспільства, що відбуваються на початку ХХІ ст. зумовлюють становлення людини як головної соціальної цінності і вирішальної сили сучасного прогресу, ставлять перед державою, суспільством завдання створити умови для вільного всебічного розвитку особистості, її творчої самореалізації. Пріоритетом є забезпечення інтересів і прав дітей, удосконалювання механізмів, що регулюють життєдіяльність особистості. Нині ця умова загалом не виконується, про що свідчать прояви різних форм жорстокого ставлення до дітей на всіх рівнях суспільства.

Слід зазначити, що жорстокість у суспільстві виконує негативну роль: руйнує здоров'я громадян, зумовлює дегуманізацію міжособистісних відносин, зростання злочинності. При цьому зазнають збитків не тільки суб'єкт і об'єкт жорстоких дій, але і суспільство в цілому. Так, порушення психічного або фізичного здоров'я часто заважає навчанню і трудовій діяльності громадян, що не може не відбиватися на розвитку держави. Прояв жорстокості стосовно дітей сприяє відтворенню зла новим поколінням, оскільки колишні жертви часто стають гвалтівниками.

Література

1. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш.А. Амонашвили. – Минск: Университетское, 1990. – 559 с.
2. Грабська І.А. Дослідження сімейного насильства у крос-культурній перспективі / І.А. Грабська // Вісник Соціологія, психологія, педагогіка. – Вип. 8. – К.: Київський ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 29-32.
3. Денисов В.В. Социология насилия / В.В. Денисов. – М.: Политическая литература, 1975. – 214 с.
4. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 232 с.
5. Ильин Е.Н. Искусство общения: Из опыта работы учителя литературы 516 школы Ленинграда / Е.Н. Ильин. – М.: Педагогика, 1982. – 110 с.
6. Колесіна Т.С. Соціально-педагогічні проблеми попередження та подолання насильства над підлітками / Т.С. Колесіна // Превентивне виховання: проблема ненасильства: Зб. наук-практ. ст. / За заг. ред. В. М. Оржеховської. – К.: Олди-плюс, 2000. – С. 108-115.
7. Конвенція про права дитини / Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Зб. документів. Ч. I. – К.: АТ "Видавництво "Столиця", 1998. – С.19-36.
8. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П.Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991. – 174 с.
9. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик. – М.: Академия, 1999. – 184 с.
10. Про становище сімей в Україні: доповідь за підсумками 1999 р. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 212 с.
11. Румянцева Т.Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке / Т.Г. Румянцева. – Минск: Университетское, 1991. – 150 с.
12. Сафонова Т. Плата за жестокость / Т. Сафонова, Е. Цымбал, Н. Ярославцева // Народное образование. – 1995. – № 5. – С. 88-91.
13. Стефанюк С. Етнопедагогічна концепція Григорія Ващенко в сьогоденні / С. Стефанюк // Український світ. – 1995. – № 4-5. – С. 34-38.
14. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – К. Советская школа, 1974. – 288 с.
15. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник / І.М. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
16. Якимова Е.В. Социальная психология / Е.В. Якимова // Социология. – 2000. – № 3. – С. 115-128.